



Також муніципальні органи мали право регулювати діяльність кінотеатрів. Кам'янець-Подільська міська дума в січні 1915 р. видала подібну постанову. Кінотеатри мали перебувати виключно в кам'яних будинках, що мають не більше двох поверхів. Велика увага приділялася заходам протипожежної безпеки. Зокрема наголошувалося на тому, що сходи мають бути кам'яними, приміщення повинні провітрюватися та мати кілька виходів. Освітлення кінотеатрів було електричним, хоча в деяких випадках використовувалися свічки в ліхтарях [33, 87]. Таким чином, новий вид мистецтва – кінематограф – також привернув увагу органів міського управління.

Отже, робота органів міського самоврядування Волині та Поділля у сфері культури наприкінці XIX – на початку XX ст. була досить багатогранною. Вони займалися розвитком бібліотечної справи, зокрема заснуванням та фінансуванням громадських бібліотек-читалень, а також розробкою правил користування літературою. Міста утримували театри та контролювали проведення вистав. Крім цього, громадське самоврядування заснувало художню школу, встановлювало порядок роботи міських кінотеатрів тощо. Окремо необхідно відзначити проведення культурно-масових заходів з нагоди відзначення роковин подій, пам'ятних у російській історії. Разом з тим, діяльність міського самоврядування в культурній сфері суспільного життя гальмувалася постійним дефіцитом коштів.

1. Безуглий А.І., Слотюк П.В. Деякі особливості становлення вінницького муздрамтеатру та його вплив на формування культурного середовища міста в першій чверті XX ст. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія: Зб. наук. пр. / За ред. П. Григорчука. – Вінниця, 2001. – Вип. 3.
2. Блашкевич С.Е., Дацун В.В., Кондратюк Р.Ю. Театрально-музичне життя Житомира наприкінці XIX – початку XX ст. // Житомирщина на зламі тисячоліть / Відп. ред. М. Костриця. – Житомир, 2000.
3. Завальнюк О., Комарницький О. Кам'янець-Подільська російська публічна бібліотека наприкінці XIX – на початку XX ст. // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: історія і сучасність: Зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський, 2004.
4. Іваневич В. До витоків Кам'янець-Подільської художньо-промислової школи // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія: Зб. наук. пр. / За ред. П. Григорчука. – Вінниця, 2003. – Вип. 6.
5. Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІАУ). – Ф. 442. – Оп. 662. – Спр. 310.
6. Вінниця. Історичний нарис / Ред. В. Птуценко. – Вінниця, 1964.
7. ЦДІАУ. – Ф. 442. – Оп. 657. – Спр. 57.
8. Волинь. – 1901. – 4 сент.
9. ЦДІАУ. – Ф. 442. – Оп. 662. – Спр. 181.
10. ЦДІАУ. – Ф. 442. – Оп. 664. – Спр. 246.
11. Кубіна К., Кульбаба Л. Подільські бібліотеки на рубежі XIX – XX ст. // Місто Хмельницький у контексті історії України / Редкол.: С. Мельник та ін. – Хмельницький; Кам'янець-Подільський, 2006.
12. Молчанов В.Б. Життєвий рівень міського населення Правобережної України (1900 – 1914). – К., 2005.
13. Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф. 616. – Оп. 1. – Спр. 1.
14. Державний архів Житомирської області. – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 1120.
15. ДАРО. – Ф. 359. – Оп. 1. – Спр. 11.
16. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 920.
17. ЦДІАУ. – Ф. 442. – Оп. 646. – Спр. 16.
18. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). – Ф. 117. – Оп. 4. – Спр. 12.

19. Костриця М., Кондратюк Р. Житомир: підручна книга з краєзнавства. – Житомир, 2006.
20. ЦДІАУ. – Ф. 442. – Оп. 664. – Спр. 319.
21. ДАВО. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. 875.
22. ДАХО. – Ф. 409. – Оп. 1. – Спр. 192.
23. Басара Г.Б. Політичне та соціокультурне життя міст Великої Волині на початку української революції // Історія міст і сіл Великої Волині / Ред. М. Костриця. – Житомир, 2002.
24. Ваховський В.С., Коган Л.Г. Новоград-Волинський 1917-го року // Історія міст і сіл Великої Волині... 25. Волинь. – 1906. – 28 янв.
26. ЦДІАУ. – Ф. 442. – Оп. 660. – Спр. 232.
27. ДАХО. – Ф. 54. – Оп. 1. – Спр. 63.
28. ЦДІАУ. – Ф. 442. – Оп. 662. – Спр. 197.
29. Стрельбицька Н.І. Історичні аспекти зародження, розвитку і діяльності міського самоврядування міста Проскурова (70-ті р. XIX – 20-ті р. XX ст.) // Місто Хмельницький у контексті історії України...
30. Державний архів Вінницької області. – Ф. 230. – Оп. 1. – Спр. 1784.
31. ДАХО. – Ф. 117. – Оп. 1. – Спр. 784.
32. ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 666. – Спр. 69.
33. ДАХО. – Ф. 117. – Оп. 1. – Спр. 942.

**Sedliar A.W. The activity of the municipality on the lands of Volyn and Podillya in the field of the culture at the end of the 19<sup>th</sup> – the beginning of the 20<sup>th</sup> century.** The influence of the municipal institutions on the development of the cultural life in the cities of the Volyn and Podillya provinces was determined in the article.

**Key words:** дума, управа, бібліотека, музей, театр.

**О. В. Кравченко**

## СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ВІДДІЛЕНЬ ОПІКУНСТВА МАРІЇ ФЕДОРІВНИ НАД ГЛУХОНІМИМИ В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.

У статті висвітлено історію створення губернських відділень Опікунства над глухонімими. Представлений особовий склад відділень. Розглянута діяльність відділень, спрямована на освіту глухонімих неповнолітніх.

**Ключові слова:** Опіка, глухонімі, губернські відділення Опікунства над глухонімими, училища для глухонімих, доброчинність.

Історія доброчинності в Україні XIX – початку XX ст. цікавить останнім часом багатьох дослідників. Предметом ретельної уваги науковців стали перш за все регіональні аспекти діяльності різноманітних доброчинних установ, товариств та приватних осіб. Важливим питанням у контексті дослідження цієї проблеми, на наш погляд, є вивчення історії соціальної допомоги знедоленим верствам населення, у тому числі обділеним долею дітям – сліпим, глухонімими, невиліковно хворим. Якщо у першій половині XIX ст. опіка над ними була переважно справою приватною, то наприкінці XIX ст. до вирішення питання допомоги особам з фізичними вадами долучилася і держава.

Історія опіки над глухонімими в Російській імперії стала предметом вивчення з другої половини XIX – початку XX ст. Праці, опубліковані у цей час, представляють значний інтерес, оскільки були написані сучасниками тих подій. У першу чергу відзначимо дослідження В. Фірсова [1], М. Богданова-Березовського [2], С. Уманця [3] та ін. Новітніх досліджень з теми небагато, серед них публікації російських дослідників Д. Купреєва [4], який звернувся до історії виникнення Опікунства над глухонімими та О. Хитрова, який розглянув організаційно-правові засади діяльності Опікунства над глухонімими, методи роботи доброчинних установ, що входили до його складу, та окреслив позитивні й негативні риси функціонування Опікунства [5]. Діяльність Харківського



відділення Опікунства над глухонімими вивчала Ю. Соколовська [6]. Мета цієї статті – проаналізувати історію створення регіональних відділень Опікунства над глухонімими, показати діяльність приватних осіб в організації добродійної допомоги відділенням.

3 травня 1898 р. відкрилось Опікунство імператриці Марії Федорівни над глухонімими, створене під августійшим заступництвом імператорської родини. Відомий російський дослідник XIX ст. Є. Максимов вважав його громадською установою [7, 37]. «Створення Опікунства над глухонімими, – на думку О. Хитрова, – було прогресивним кроком на шляху розвитку соціальної політики в Росії, оскільки вперше глухонімі почали опікуватися як особлива категорія, що потребувала спеціалізованої, більш складної й кваліфікованої соціальної та медичної допомоги» [5, 33].

Першим головою Опікунства став відомий громадський діяч І. Мердер. Метою Опікунства була організація всебічної допомоги глухонімих в Росії шляхом відкриття притулків, майстерень, будинків піклування як для виховання і освіти глухонімих, навчання усній мові та ремеслам, так й опіці хворих та знедолених. Імператриця Марія Федорівна (вдова імператора Олександра III) з власних коштів виділила капітал в 300 тис. руб. для початку діяльності установи [3, 85].

За різними статистичними даними загальна кількість глухонімих у Росії дорівнювала 150 – 200 тис. осіб, в тому числі дітей шкільного віку – 40 тис. 1897 р. шкіл для глухонімих було 19, а 1906 р. – 60. Кількість учнів в них – 2777 осіб [3, 85]. М. Богданов-Березовський наводить такі дані: на 1900 р. в Росії існували 32 училища для глухонімих на 1300 учнів. На його думку, усього глухонімих в Росії було 150 тис. осіб, серед них дітей шкільного віку – 30 – 35 тис. Отже, лише 6 – 7 % глухонімих дітей у Росії могли здобути освіту, тому опіка над глухонімими була у крайній незадовільному стані [4, 237].

З відкриттям Опікунства над глухонімими активізувалась діяльність, спрямована на створення губернських відділень. 7 грудня 1899 р. на засіданні Ради Опікунства над глухонімими була обрана Рада Київського відділення: голова – Є. Трепова, дружина Київського губернатора Ф. Трепова, заступник голови – відомий меценат Б. Ханенко, секретар – І. Дьяков, скарбничий – О. Терещенко. Основним фондом відділення стало щедре пожертвування відомого філантропа і цукрозаводчика М. Терещенка в 10 тис. руб. Інші члени родини Терещенків також пожертвували: 5 тис. руб. – вдова дійсного статського радника Н. Терещенко, 1 тис. руб. – дружина надвірного радника Є. Терещенко. Київським місцевим відділенням Опікунства над глухонімими була відкрита школа. Її зародження пов'язано з приватною ініціативою членів невеликого гуртка, яким керувала Є. Трепова [2, 232].

Харківське відділення Опікунства над глухонімими виникло у листопаді 1901 р., з ініціативи вікарія Харківської єпархії Інокентія, єпископа Сумського [8, 3]. 8 березня 1902 р. був затверджений склад Ради відділення, але незабаром його голова єпископ Інокентій був призначений єпископом Нарвським, потім – Тамбовським, а відтак, виїхав з Харкова. Лише 6 жовтня 1902 р. заступником голови Ради відділення був затверджений опікун харківського учбового округу таємний радник М. Алексеєнко [9, 3].

До складу ради Харківського відділення у 1903 р. входили: голова – єпископ Тамбовський Інокентій, заступник голови – М. Алексеєнко, членами Ради були директор харківського комерційного училища І. Виноградов, харківський міський голова О. Погорелко, професор Харківського університету М. Сумцов, скарбничий ради – священник Пантелеймонівської церкви В. Ве-

тухов, секретар Ради – викладач харківського комерційного училища О. Ветушов та опікунка училища глухонімих – дружина потомственного почесного громадянина Н. Ващенко [9, 4].

На 1914 р. склад Харківської ради відділення глухонімих дещо змінився: головою ради став М. Алексеєнко, товаришем голови – начальник управління землеробства і державного майна Харківської та Полтавської губерній В. Гаген-Торн, професори Харківського університету М. Сумцов та Я. Анфімов, Чугуївський міський голова І. Лубенцев, священник с. Кочеток о. Є. Проскурніков, членами ради були: М. Іларіонов, засновник училища, протоієрей Миколаївської церкви В. Ветушов – скарбничий ради, викладач комерційного училища О. Ветушов – секретар ради, Н. Ващенко – опікунка Харківського училища глухонімих, видаєць «Южного края» О. Іозефович (з 1 жовтня 1906 р.) був опікуном школи глухонімих в с. Кочеток та представник від Харківського губернського земства П. Паліцин [10, 3-4].

На Чернігівщині губернатор Є. Андреевський запропонував влаштувати спеціальний хугір для навчання грамоті, ремеслам і сільськогосподарській праці глухонімих. Він провів збори членів Чернігівського товариства землеробсько-ремісничої виправної колонії і запропонував відвести невелику ділянку землі (10 – 12 дес.) Чернігівському відділенню глухонімих. Спеціальна комісія вибрала ділянку, яка була безоплатно виділена [2, 234].

7 вересня 1901 р. відбулись перші збори членів-засновників Чернігівського відділення Опікунства над глухонімими. Головою був обраний Є. Андреевський, заступником – А. Заволзький, члени Ради відділення – К. Адамович, В. Федутінов (скарбничий), В. Смирнов, М. Рудін, І. Шраг, М. Сульменєв [2, 235]. Був закладений фундамент для приміщення притулку глухонімих, але до закінчення його будівництва 10 глухонімих дітей, з ініціативи Є. Андреевського розмістили тимчасово в землеробсько-ремісничій колонії [2, 236]. 12 жовтня 1903 р. на засіданні загальних зборів Чернігівського відділення вирішили у вигляді експерименту перевести школу з тимчасового приміщення до міста на один рік. На 1 січня 1904 р. у Чернігівській школі глухонімих за усним способом навчалися 12 дітей [11, 11].

Лохвицька школа глухонімих у Полтавській губернії була створена 14 листопада 1901 р. Її засновником став глухонімих купець 2-ї гільдії М. Варда, який подарував Опікунству над глухонімими садибу розміром 12 дес. Садиба складалась з трьох житлових будинків, 2 сараїв, комори, кухні та погребя [12, 240]. У головному будинку знаходилась школа глухонімих. Слід відзначити, що М. Варда мав 10 братів і сестер, з яких 8 – були глухонімими. Він народився у Лохвицях, закінчив Санкт-Петербурзьке училище глухонімих, де також навчались двоє його братів і дві сестри. Купець був засновником та енергійним членом Полтавського відділення Опікунства над глухонімими [13, 60]. 1903 р. у цій школі виховувались 12 дітей: 7 хлопчиків та 5 дівчаток віком від 9 до 15 років, з них – 10 безоплатно. На прохання голови Лохвицької земської управи О. Ходолея Гадацька, Пирятинська, Золотоніська, Змієвська та Курська управи призначили по 120 руб. для місцевих стипендіатів, отже кількість учнів мала зрости до 17 осіб [12, 242].

Голова Ради Опікунства над глухонімими І. Мердер ще у 1901 р. запропонував відкрити в Одесі відділення Опікунства і при ньому заснувати школу. Очолити відділення погодилась графиня О. Шувалова [2, 191]. Проте тривалий час не могли визначитися з джерелами фінансування Одеського відділення. На думку його засновників, основний фонд мав скласти капітал у сумі 36 тис. руб. колишнього училища глухонімих, який зберігався





в Одеському казначействі. Втім, певні бюрократичні перепони гальмували передання капіталу відділенню Опікунства, клопотання про це залишалося не розглянутим [11, 5].

З іншого боку, Одеська міська дума вирішила видавати щорічно субсидію на утримання училища для глухонімих розміром 2100 руб. та відвести під його будівництво ділянку землі. Деякі земства та міста півдня Росії висловили бажання про виділення одноразових субсидій та стипендій для училища, але факт його відкриття віддалявся, у зв'язку з недостатністю коштів Одеського відділення. Член Ради відділення (колишній міський голова Одеси), таємний радник Г. Маразлі, який на засіданні 22 травня 1903 р. виявив бажання взяти на власний кошт обладнання та відкриття училища і утримання його до 1 січня 1904 р. Того ж року, 25 вересня на дачі Г. Маразлі на Французькому бульварі відбулось відкриття закладу для глухонімих. На 1 січня 1904 р. в училищі перебували 7 хлопчиків. Г. Маразлі забезпечив власним коштом придбання інвентарю та навчальних посібників, учнів – необхідною білизною й одягом. Усе майно було передано ним 1 січня 1904 р. у відання Одеського відділення Опікунства над глухонімими [11, 6].

У 1904 р. був створений спеціальний фонд для влаштування постійного приміщення Одеського училища глухонімих, за рахунок пожертвувань архієпископа Херсонського і Одеського Іустина (300 руб.), Одеського міщанства (200 руб.) та Севастопольської міської управи (100 руб.) [14, 220] 3 1905 р., крім 11 хлопчиків, училище почала відвідувати одна дівчинка [15, 557].

Відділення опікунства над глухонімими у м. Олександрівськ Катеринославської губернії було відкрито 1 березня 1903 р. 11 травня 1903 р. відбулася закладка приміщення школи-гуртожитку та лікарні на хуторі глухонімих у 2 верстах від м. Олександрівськ, будівництво яких цілковито було завершено до 11 серпня 1903 р. Маріїнська школа-хутір для глухонімих була відкрита 17 серпня 1903 р. До школи було прийнято 28 учнів віком від 7 до 12 років: 16 хлопчиків та 12 дівчаток. Після обстеження виявилось, що рівень розумового розвитку дітей доволі високий [11, 2].

Опікуном школи став заступник голови Ради Олександрівського відділення Ф. Мовчановський [16, 197]. Відділенням був створений гуртожиток з церквою, відкриті майстерні, паровий лазні, зразкова молочна ферма, пасіка, городи, парники, фруктовий садок та ін. Освячення церкви в ім'я Св. Марії Магдалени, збудованої коштом Ф. Мовчановського, та гуртожитку для глухонімих відбулось 20 липня 1905 р. [17, 49]. Уже на 1 січня 1905 р. там виховувалось 32 хлопчики та 26 дівчаток [3, 87]. Діти поділялись на два класи з трьома відділеннями у кожному.

На початку ХХ ст. Опікунство відкрило 13 відділень у провінціях, в тому числі 7 – в українських губерніях (Олександрівський в Катеринославській губернії, Київський, Полтавський, Таврійський, Харківський, Херсонський і Чернігівський) зі школами та майстернями [3, 86].

Отже, потреба у створенні системи дієвої допомоги глухонімих у Російській імперії назривала протягом усього ХІХ ст. Для вирішення цієї проблеми було організоване Опікунство Марії Федорівни над глухонімими. Відкриття відділень Опікунства в Україні розпочалось наприкінці століття. Активну роль у їх діяльності відігравали як світські (губернатори, міські голови, громадські діячі, інтелігенція), так і духовні особи. Відділення Опікунства Марії Федорівни над глухонімими функціонували за рахунок щорічних та одноразових членських внесків та пожертвувань з боку приватних осіб, різноманітних стипендій, земських та міських субсидій. Одним з важливих завдань, які вирішували відділення, була освіта глухонімих дітей і підлітків, шляхом заснування

училищ та шкіл. Однак кількість осіб, які навчалися у цих закладах, порівняно з реальними потребами глухонімих, залишалась незначною.

1. Фирсов В. О призрении глухонемых в России // Вестник благотворительности. – 1898. – № 10.
2. Богданов-Березовский М. Положение глухонемых в России. С обзором современного состояния вопроса о восстановлении слуха у глухонемых. – СПб., 1901.
3. Уманец С.И. Призрение глухонемых // Общественное и частное призрение в России. – СПб., 1907.
4. Купреев Д.В. Возникновение попечительства о слепых и глухонемых в дореволюционной России // Теория и практика общественного развития. – 2006. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [teoria-practica.ru](http://teoria-practica.ru).
5. Хитров А.А. Благотворительная помощь глухонемым в России под покровительством императорской фамилии (конец XIX – начало XX века) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www://lib.herzen.spb.ru/text](http://lib.herzen.spb.ru/text).
6. Соколовська Ю.В. Допомога хворим дітям та дітям з обмеженими можливостями у Харківській губернії в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. // Зб. наук. пр. Серія «Історія та географія» / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. Сковороди. – 2012. – Вип. 44.
7. Максимов Е.Д. Очерк истории развития и современного положения общественного призрения в России // Общественное и частное призрение в России. – СПб., 1907.
8. Отчёт училища глухонемых в Харькове, состоящего под Августейшим покровительством попечительства Императрицы Марии Федоровны о глухонемых за 1901 год. – Х., 1902.
9. Отчет о деятельности Харьковского отделения Попечительства Государыни Императрицы Марии Федоровны о глухонемых и училища глухонемых в Харькове, состоящего в ведении отделения за 1903 год. – Х, 1904.
10. Отчет о деятельности Харьковского отделения Попечительства Государыни Императрицы Марии Федоровны о глухонемых за 1914 год. Училище глухонемых в Харькове (18-й год). Ремесленная школа для глухонемых подростков в с. Кочетке (10-й год) и хутор-школа в Клузюновке (6-й год), состоящие в ведении отделения – Х., 1915.
11. Попечительство государыни императрицы Марии Федоровны о глухонемых в 1903 году. Извлечение из отчета за 1903 год // Вестник Попечительства государыни императрицы Марии Федоровны о глухонемых. – 1904 – 1905. – № 1.
12. Из отчета Лохвицкой школы Попечительства государыни императрицы Марии Федоровны о глухонемых за 1903 год // Вестник Попечительства государыни императрицы Марии Федоровны о глухонемых. – 1903 – 1904. – № 15.
13. Жизнеописания и некрологи выдающихся лиц на поприще обучения, воспитания и призрения глухонемых. Михаил Дмитриевич Варда // Вестник Попечительства государыни императрицы Марии Федоровны о глухонемых. – 1905 – 1906. – № 1.
14. Смета прихода и расхода Одесского отделения Попечительства государыни императрицы Марии Федоровны о глухонемых на содержание училища для глухонемых с 1 января по 1 сентября 1904 года // Вестник Попечительства государыни императрицы Марии Федоровны о глухонемых. – 1903 – 1904. – № 14.
15. Извлечение из отчета Попечительства государыни императрицы Марии Федоровны о глухонемых // Вестник Попечительства государыни императрицы Марии Федоровны о глухонемых. – 1904 – 1905. – № 19 – 20.
16. А. М. г. Александровск // Вестник Попечительства государыни императрицы Марии Федоровны о глухонемых. – 1903 – 1904. – № 12.
17. Извлечение из отчета Попечительства государыни императрицы Марии Федоровны о глухонемых // Вестник Попечительства государыни императрицы Марии Федоровны о глухонемых. – 1905 – 1906. – № 1.

Krawchenko O.W. The creation and activity of the departments of the Guardianship by Mariya Fedorivna of the



deaf mute in Ukraine (the end of the XIX – the beginning of the XX centuries). In the article is observed the history of the creation of the province departments of the Guardianship of the deaf mute. There is given the personal of the departments. The department's activity of the deaf mute education has been explored. **Key words:** guardianship, deaf mutes, province departments of the Guardianship for the deaf mute, schools for the deaf mutes, charity.

А. О. Сичевський

### ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВОСЛАВНОЇ МІСІЇ СЕРЕД СТАРООБРЯДЦІВ ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У 1904 – 1914 рр. (за матеріалами «Волынских епархиальных ведомостей»)

*Стаття присвячена місіонерству Російської православної церкви серед старообрядців Волинської губернії у 1904 – 1914 рр. Автор розкриває процес створення інституту місіонерства, його форми, шляхи, способи боротьби з старообрядництвом.*

**Ключові слова:** місіонерство, старообрядництво, безпопівці, попівці, Білокриницька ієрархія, єдиновір'я, Волинська губернія, «Волынские епархиальные ведомости».

Питання історії інституту православного місіонерства в сучасних дослідженнях набули значної уваги. В той же час мусимо констатувати, що деякі аспекти означеної проблеми, включаючи й певні регіони, поки залишаються маловивченими. Так, дотепер в українській історіографії відсутні наукові публікації, присвячені темі діяльності православної місії серед старообрядців Волинської губернії на початку ХХ ст.

В імперський період надзвичайно цінні та вагомі дані з означеної тематики відображалися у статтях, що розміщувалися на шпальтах журналу «Волынские епархиальные ведомости». Ці статті мали різний характер як суто подієвий, так і релігійно-догматичний (діяльність епархіального місіонера Н. Абрамова, його спогади про спілкування з волинськими старообрядцями, подорожі до їхніх населених пунктів, створення єдиновірських приходів, розбір основних положень конфлікту старообрядців з офіційною церквою та ін.). В радянський період ці джерела не входили до сфери вивчень істориків, а за незалежної України до них також практично не було уваги. Виняток становлять праці С. Таранця [1, 120-121], який, описуючи джерельну базу з історії старообрядництва Правобережної України, виділив статті дотичного характеру (7 позицій), та С. Жилюка [2, 135-142], який побіжно звертався до деяких, за загального опису місії в історії Російської православної церкви на Волині, проте, не вдавався у деталізацію відносин саме з старообрядцями. Враховуючи викладені зауваження, метою нашої статті є комплексне дослідження та перша спроба реконструкції антистарообрядницької діяльності православної місії у Волинській губернії впродовж 1904 – 1914 рр. за матеріалами «Волынских епархиальных ведомостей».

На територію Волинської губернії старообрядці переселилися на початку ХVІІІ ст., коли польські магнати заманювали їх принадами обіцянками, адже потребували людей для заселення їхніх маєтностей [3, 1181]. За тривалий час перебування на Волині, старообрядці не змішалися з корінним населенням і не піддавалися його впливу. Епархіальний місіонер Н. Абрамов зазначав: «Последнее можно объяснить, с одной стороны, замкнутостью жизни волынских старообрядцев, а с другой – их врожденным недоверием ко всему малороссийскому, как к чему-то еретическому, нечистому, греховному» [4, 602].

У релігійному відношенні старообрядці були представлені попівцями-«австрійцями» і безпопівцями.

Перших було небагато, вони проживали в м. Житомирі, ділилися на окружників і протиокружників (за цим поділом діяли 2 молільні) та с. Железняках Житомирського повіту. Безпопівці мали молільні у поселеннях, де їхня чисельність досягала 200 осіб [4, 602-603]. Житомирські старообрядці трепетно ставилися до православних святинь та ікон, що виразилося і у випадку перенесення з с. Станишівки в Житомир ікони Воскресіння Господнього 6 червня 1910 р. У «Волынских епархиальных ведомостях» знаходимо: «Из домов прилегающей к шоссе Русской Слободки, населенной почти исключительно старообрядцами, торопливо выбежали старый и малый и усердно молились, глядя на проносимую мимо св. икону» [5, 463]. Характерною особливістю безпопівців потрібно вважати те, що вони хоча і належали до федосіївської згоди, але визнавали шлюб, здійснюючи його за благословенням батьків [4, 603].

Станом на 1907 р., у межах Волинської епархії проживали понад 10 тис. старообрядців. Вони були вихідцями з північних та середніх російських губерній. Старообрядці заснували на Волині свої поселення в трьох крайніх повітах: Житомирському, Овруцькому і Новоград-Волинському [4, 601-602]. До 1904 р. у Волинській епархії при вирішенні старообрядницького питання, з врахуванням їхнього навернення у єдиновір'я та православ'я, місіонерська робота практично не проводилася. Диякон К. Лещенко в 1914 р., описуючи цей період, зазначав: «Эта вполне основательная миссионерская трудность имела в своей основе две главные причины: отсутствие на Волини знатоков раскола и его обличения, а равно и враждебное, презрительное отношение раскольников к православной вере и церкви и их представителей» [6, 223].

Покращення в справі місії спостерігалось з 1902 р., відтоді як колишнього єпископа Уфимського і Мензелинського Антонія перевели на Волинську кафедру єпископом Волинським і Житомирським (з 6 травня 1906 р. возведений у сан архієпископа). Єпископ Антоній намагався вести бесіди з старообрядцями, але, не маючи достатньо часу, доручав це своїм учням, які його навідували: Н. Следніков, єпископ І. Сахаров, кишинівський місіонер та ієромонах Тарасій. Коли в епархії відкрився штат прогирозкольніцького місіонера, він з квітня 1904 р. був заміщений кандидатом Казанської духовної академії Н. Абрамовим [6, 223; 7, 517]. Місіонер знаходився у розпорядженні місцевого преосвященного [8, 56].

Н. Абрамов фактично був єдиним проповідником православ'я серед старообрядців епархії. З цього приводу він писав: «Необходимо, чтобы в Епархии был не только епархиальный миссионер, но и епархиальная миссия» [7, 518]. Співробітниками місіонера були приходські пастирі [7, 519]. Вважалось, що священник є першим місіонером у приході [9, 860]. Епархіальний місіонер і священники мали бути проникнуті усвідомленням єдності дій та сприяти один одному в досягненні спільної цілі [8, 59].

Обійнявши посаду епархіального місіонера, Н. Абрамов зіштовхнувся з проблемою відсутності епархіального місіонерської бібліотеки [7, 520], хоча її створення обумовлювалося Синодом у 1888 р. [8, 62]. Він зазначав: «Стыдно признаться, у Епархиального миссионера нет ни одной старопечатной книги, неохотимой ему для бесед с старообрядцами» [7, 520]. У 1904 р. Н. Абрамов так оцінював перспективи своєї місії: «Надеяться на то, чтобы наш волынский старообрядец легко разстался с принятой и вошедшей в его плоть и кровь церковной стариной почти невозможной. Единственное условие, на котором волынские старообрядцы могут войти в единение с Православной Российской Церковью – это принятие ими единоверия» [10, 548].